

A PROLATÍVUSZ HASZNÁLATA AZ URÁLI NYELVEKBEN

MOLNÁR JUDIT

Az uráli nyelvekre jellemző irányhármasság egyes rokon nyelveinkben – a szamojédban, a permi nyelvekben és a mordvinban – egy negyedik iránnyal, a prolatívusszal egészül ki. Azok az igék, melyeknek jellemző bővítményük prolatívuszban álló határozó, meghatározott szemantikai csoportokat alkotnak. Jelen tanulmányomban ezeket a csoportokat tekintem át, különös tekintettel a mordvinra.

A szamojéd nyelvek

A prolatívuszragos névszó vagy névutós szerkezet a szamojéd nyelvekben kifejezi azt a helyet, amelyen valamilyen cselekvés, elsősorban mozgás végbemegy, a cselekvés időtartamát, a fizetőeszközt vagy azt a dolgot, amit valamiért cserébe adnak. Ritkábban kifejezheti a cselekvés okát, vagy azt a tulajdonságot, amely alapján két vagy több dolgot összehasonlítunk (Tereščenko 1973: 263). Emellett az egyes nyelvekben más funkcióban is állhat prolatívuszi határozó, például a beszélés és egyes mentális tevékenységek igéi mellett.

1. Nyenyec

A nyenyecben az egyes és többes számú névszói paradigmában van önálló prolatívuszrag:

	I. tőtípus	II. tőtípus
Sg	-wna	-mna
Pl	PlGen + -mana	

Duálisban mindkét tőtípusban a Du-jeles névszóhoz járul a *ña*- névutó prolatívuszragos alakja (Hajdú 1989: 37–38).

Mivel a nyenyecből áll rendelkezésre a legtöbb feldolgozott adat, ezért az itt következő csoportosítást tekintem mintának a többi szamojéd nyelvre vonatkozóan is.

1. Helyváltoztató mozgást kifejező igék mellett az utat jelöli prolatívuszi bővítmény.

Я сѣда ямна ту цано мица 'По безбережному морю идѣт пароход' (Tereščenko 1973: 263)

tjurunda māl njābīnjāmna tarpī 'das Ende seiner Treibstange kam auf der anderen Seite heraus' (Mikola 1975: 36)

pāñij sālābāko ħimħe xajtīrjām 'auf dem glatten Eise gleite ich dahin' (Mikola 1975: 51)

jāxa ħumħe tašīñā xajā 'sie begaben sich den Fluß entlang abwärts' (Mikola 1975: 75)

2. A beszéd és egyéb szándékos hangadás igéi. Prolatívuszi bővítmény fejezi ki a kommunikáció nyelvét, csatornáját, a beszéd tárgyát.

Луца' вадавна лаханава "Мы говорили по-русски" (Tereščenko 1973: 33)

Ябто' сѣвнанда сахадǎлѣй "Он заготовил по-гусиному (букв.: гусиным голосом-своим)" (Tereščenko 1973: 263)

Тикы юн радиовна нѣдабтавы 'Это известие передано по радио' (Tereščenko 1973: 263)

He' няңэвна вадам' ни мэс 'даже о женщине не сказал ни слова' (Mikola 1975: 37)

харт нянанд нѣда тынзям' ѧмгэ нянан и пюрңар? 'зачем ты спрашиваешь у меня аркан, который у тебя самого находится?' (Mikola 1975: 37)

сяман ни" нимня тѣрей "он всех перекричал (eigtl über alle hinweg)" (Mikola 1975: 52)

3. Az adásvétel, csere igéi. Itt az ellenértéket fejezi ki prolatívuszi bővítmény.

самляңг юр' тым' тикы' е'мня тагум' 'за это тебе дам пятьсот оленей' (Mikola 1975: 109)

ты' е'мня кулак тэкоцям' маңгу' нив' 'за оленя кулак олешки возьмет' (Mikola 1975: 109)

ħaxar" jūrj-kāpt mēñkūdanakēn jēše panēt jēmħe, jēše ħinat jēmħe opōj sōñhāda māđ'ind'ēr ħajeje 'dreihundert Rentierochsen magst du nehmen für deinen Panzer, für deine Flinte ein hundert sei dein Gastgeschenk!' (Mikola 1975: 109)

4. A mentális tevékenységek igéi (*gondol vkire/vmire, vkiről/vmiről vmit, sirat vkit/vmit, vágycokozik vki/vmi után, elfelejt vmit, nyugtalankodik vki/vmi miatt, megtagad vmit* stb.)

ңамгэвна ибедонңада"? Хэвавнана" ибедорңава" 'О чем вы думаете? Мы думаем об отъезде' (Tereščenko 1973: 37)

и' ңылмна манзь 'подумать' (eigtl. unter dem Verstand sagen) (Mikola 1975: 59)

манзъянда нямна сяхарт' ни юрхалңз" 'он никогда не забывает о своей работе' (Mikola 1975: 37)

небяр нямнанд тябиху 'твоя мать скучает по тебе' (Mikola 1975: 37)

нямнан нён няркан' 'wegen mir (meinetwegen) beunruhige dich nicht!' (Mikola 1975: 38)

вы' янда нямна тюламба пэй" 'он начал скучать по тундре' (Mikola 1975: 38)

5. Az ütést, vágást kifejező igék mellett a prolatívuszi határozó azt a helyet jelöli, ahová az ütés irányul.

ни' еркана нисян эва' е'мня у токада 'в полночь кто-то стукнул по месту против головы моего отца' (Mikola 1975: 107)

jěrmhanta t'ārpadād 'schlag (es) mit der Axt in der Mitte durch!' (Mikola 1975: 117)

jěrmanata mēt 'spalte (es) mitten durch!' (Mikola 1975: 117)

6. A látás, nézés igéi 'öriz' jelentésben. Ilyenkor az őrzött dolgokat jelölő bővítmény áll prolatívuszban.

Ты пэртина" тэ"эмнандо' сáць сáвава сырңа" 'Наши пастухи очень внимательно смотрят за оленями' (Tereščenko 1973: 263)

2. Enyec

Az enyec prolatívusz ragjai a következők:

Sg -он(э), -мон(э)

Pl -он(э)

Duálisban a nyenyechez hasonlóan az enyec is névutós szerkezetet használ a prolatívusz kifejezésére, pl. *дѣгохы' нэон(э)* 'по ловушкам (двум)' (Tereščenko 1966: 442–443).

Prolatívuszi bővítménnyel állnak az enyecben a következő igék.

1. A helyváltoztató mozgást jelentő igék

Ныгъарамон кезер" тэ" нэбэҥа" 'По кустарнику дикне олени бегают' (Tereščenko 1973: 263)

Потэ дёор тэхэ мезо"монэна" кантаз' 'В последний раз по тем дальним нашим чумам пройду' (Tereščenko 1973: 263)

Бусэ дёха' барднэ тоа 'Старик пришел по берегу реки' (Tereščenko 1973: 24)

2. A beszéd és egyéb szándékos hangadás igéi. Anyagomban csak egy példát találtam, ahol a beszéd nyelvét kifejező bővítmény áll prolatívuszban.

Мадо" базаон дёридь дёхараз' 'На языке мадо говорить не умею (мадо по языку)' (Tereščenko 1973: 33)

3. Mentális tevékenységet jelentő igék (*hiányzik vkinek vki*)

Эвнэд торобуд 'Ты соскучился, наверное, по своей матери' (Tereščenko 1973: 26)

Бусэвнэнь тудолый' 'Я соскучилась по своему мужу' (Tereščenko 1973: 34)

Эонына" тудолына" 'Мы-многие скучаем по нашей матери' (Tereščenko 1973: 263)

3. Nganaszan

A nganaszan prolatívusz ragja egyes és többes számban *-mәnu*, névutókban *-mә(ә)nu* (Ždanova 1994: 222)¹. Prolatívuszt vonzanak az alábbi szemantikai csoportok igéi:

1. A helyváltoztató mozgás igéi

Мәумәну тонсы кайбитүрү 'По земле метет поземка' (Tereščenko 1979: 91)

Бикә кунсымәны нәндуйчену бү"сүминә 'По реке на лодке поеду' (Tereščenko 1979: 301)

Тундыты нудемәну нүлязэ би"әйзэ 'Волк пошел по следу лисицы' (Tereščenko 1979: 91)

Тары"ка чинтару муңкумәну 'Белка прыгает по дереву' (Tereščenko 1979: 91)

Мың хезытытымы" дәңурмәну тәтині 'Мы едем по тундре на оленях' (Tereščenko 1979: 91)

¹ A nganaszan nyelv prolatívuszi bővítménnyel álló igéit Ždanova (1994) részletesen áttekinti, az ő csoportosítását vettem át némiképp módosítva és néhány adattal kiegészítve.

Ани"ка бигаймәну нақұрә дялымәну ңандуһ кудүтү 'По большой реке лодка плывет три дня' (Tereščenko 1979: 91)

Муңку"мәны хезытыты 'Идет через лес' (Tereščenko 1979: 91)

baŋ d'ambiršüә bjmәni 'собака плавала в воде' (Ždanova 1994: 230)

2. A beszédet és egyéb szándékos hangadást jelentő igék mellett a prolativuszi bővítmények funkciója megfelel a fentebb tárgyalt nyelvek hasonló mondataiban megfigyelhetőeknek.

Дяма"ку лаңүмәну нинты" лаңүрү" 'Не птичьим криком кричит' (Tereščenko 1973: 264)

kolj ɯanasanә buodimәni buәgәl'i"ә 'рыба заговорила по человечески, букв. человеческа словом' (Ždanova 1994: 231)

d'ebtu" әligaku kuәd'үти һүәнту һиимәni 'расскажи про его маленького сына' (Ždanova 1994: 231)

Лакаряряй ңарка ңәнә"санә буозумәны буогәли"ә 'Вдруг медведь заговорил по человеческому (человеческими словами)' (Tereščenko 1973: 34)

3. Az adásvételt és cserét jelentő igék mellett, éppúgy, mint a nyenyecben, az ellenértéket jelölő bővítmény áll prolativuszban.

siti һakiḁiti taamtu bad'a"mәnu 'он покупает своего оленя за деньги' (Ždanova 1994: 231)

miŋ tamtүүd'ү"әти" kolj sәŋhәl'aŋkә basamәnu 'мы купили рыбу за пять рублей' (Ždanova 1994: 231)

4. Mentális tevékenységeket jelentő igék (*hiányzik vkinek vki/vmi, gondol vkire/vmire, sirat vkit/vmit*)

Тутымы"әм немәнә нимәны 'Скучаю по моей матери' (Tereščenko 1973: 34)

Таçүгүйçү"о кунтаçү" мыә"мәнынтың сынерыры" 'Оленоводы думают о далеких перекочевках' (Tereščenko 1973: 38)

Кәлкосникә" сынеру"о" кунтаçү" мыә"мәнынтың 'Колхозники подумают о далеких перекочевках' (Tereščenko 1973: 263)

hemjḁi d'orәd'üә siti һүәтәпунту 'Мать плакала о своем ребенке' (Ždanova 1994: 231)

5. A megfogást, megragadást, megütést jelentő igék közül példaanyagomban csak egy szerepel a nyenyec példáknak megfelelő szerkezetben.

Дүтүмәнына хосү"о 'Он ударил меня по руке' (Tereščenko 1979: 92)

6. Prolatívuszban áll a 'felismer' ige mellet az ismertető-jegyet jelentő névszó

Катынтугууһуо тӕчӱ Һамту"маны тумтӕдӱо 'Пастух узнал своих оленей по рогам' (Tereščenko 1979: 92)

7. Prolatívuszi bővítmény van a valami szétvágását, szétosztását jelentő igék mellett.

сӱтӱ Һамсумту нагӱрмӕну Һул'ӕбта"а 'он разделил мясо на три части' (Ždanova 1994: 231)

Һамсумту тару"а шӱӕру"мӕнунту 'он поделился с друзьями мясом (распределил мясо по друзьям)' (Ždanova 1994: 231)

8. Prolatívusz jelöli a helyet a *Һул'а*- 'поискать' ige mellett.

сӱтӱ Һул'и"а Һемӱтӱ мамӕну 'он искал свою мать в доме' (Ždanova 1994: 232)

4. Szölkup

A szölkup prolatívusz ragja minden számban *-m̄t/m̄n* alakú.

	Élő	Élettelen
SgNom.	<i>täpāk</i> 'mókus'	<i>māt</i> 'sátor'
Prol.	<i>täpār-m̄t/-m̄n</i>	<i>mân- m̄t/-m̄n</i>
DuNom.	<i>täpāq-q̄i</i>	<i>māt-q̄i</i>
Prol.	= Sg	= Sg
PlNom.	<i>täpā-t/täpā-n</i>	<i>māt-īl' m̄i</i>
Prol.	= Sg	= Sg

(Hajdú 1989: 137)

Prolatívuszi bővítmény áll a következő szölkup igék mellett.

1. A helyváltoztató mozgás igéi

Кымын улқа курыңыт 'По реке лед несется' (Tereščenko 1973: 264)

Ийа кыт қаныңмыт қанна 'Ребенок по берегу пошел' (Tereščenko 1973: 264)

Котанты вӕттӕмын патқылны 'Он нырнул вслед за своим топором' (Tereščenko 1973, 264)

Purgy turpan тӕрумыт ронӕ тӕннупра 'Дым через трубу наружу выходит' (Kuznecova – Helimskij – Gruškina 1980: 317)

Nōkyr cēlyt tōqqyn nāccā qāntak qoltyt k̄myn 'Через три дня я туда поеду по реке' (Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980: 317)

Tūpyl' wātōmynty imantysā moqynā qānny 'По пройденной дороге с женой обратно пошел' (Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980: 183)

2. A beszéd és egyéb szándékos hangadás igéi (vö. nyenyec és nganaszan példák)

Aman nōmyt k̄mymaty 'Передал (букв. сказал) через мать' (Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980: 323)

5. A megfogást, megragadást, ütést, lövést jelentő igék

Мачиль лōсын оптōмынты оркылынты 'Лешего за волосы схватил он' (Tereščenko 1973: 264)

Tōkap olōмынты чаттыңыты 'Гуся в голову застрелил-он' (Tereščenko 1973: 264)

Mat cattysam šīpam olōmynty 'Я выстрелил утке в голову' (Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980: 183)

Tām štām orqylsyty šmtōmynty 'Он оленя схватил за рога' (Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980: 183)

Orqylnty nomap šitty űnkylsāmynty 'Он схватил зайца за два уха' (Kuznecova–Helimskij–Gruškina 1980: 388)

A szamojéd adatok összefoglalása

Valamennyi szamojéd nyelvben prolatívuszi bővítménnyel állnak a helyváltoztató mozgás igéi. A prolatívuszragos névszó vagy névutós szerkezet ebben a csoportban azt az utat jelöli, amelyen végig, amely mentén zajlik a mozgás, vagy pedig azt a nyílást, amelyen keresztülhalad valaki vagy valami. Ezeken kívül azokat a helyeket is prolatívuszi bővítmény fejezi ki, amelyeket a cselekvő végigjár, bejár, pl. 'sátorról sátorra halad', illetve a beszélés igéi mellett a kommunikáció csatornáját is ilyen határozó jelöli.

Csak az északi szamojéd nyelvekből találtam példákat az alábbi igecsoportokra:

1. A beszéd és más szándékos hangadás igéi. Itt a kommunikáció eszközt, illetve témáját jelentő szó van prolatívuszi esetben.

2. Az adásvétel és a csere igéi mellett az ellenértéket fejezi ki prolatívuszragos névszó (nincs enyec példa).

3. Különböző mentális tevékenységeket jelentő igék.

Érdekes módon csak a szölkupban és a nganaszanban találtam példát arra, hogy a valami megfogását, megütését stb. jelentő igék mellett az érintkezés helyét

prolatívuszragos alak fejezi ki. Mint azt majd később látni fogjuk, az uráli nyelvekben ez a tárgyalt eset egyik legtipikusabb funkciója.

A permi nyelvek

A permi nyelvek ide tartozó esetragjai a következők: zrzj. proszekutívusz *-ed*, tranzitívusz *-ti*; vtj. tranzitívusz: *-eti/-jeti* (Sg), *-ti* (Pl). A zürjénben van ezenkívül egy ritkán, csak határozószókban előforduló *-i* (~ *-ij*), pl. *ijli* 'merre (pl. jár), *uli* 'alacsonyan (pl. repül)' stb. (Rédei 1978: 60). A kutatók egy része – mint azt alább látni fogjuk – a votjákban számon tart a tranzitívusz mellett egy proszekutívuszi esetet is.

A kutatók véleménye nem egységes arról, hogy hány esetről van is itt tulajdonképpen szó. Beke (1912) mindkét permi nyelvben egy-egy esettel számol, amelyet prolatívusznak nevez. Véleménye szerint a proszekutívusz és a tranzitívusz közötti különbségtétel indokolatlan és formális, mivel ezek az esetek és ragjaik mind leíró, mind történeti szempontból azonosak. Funkciójukat a következőképpen határozza meg: 1. vmi mentén, vmi végig, vmi körül történő mozgás; 2. vmi át, keresztül történő mozgás vagy cselekvés.

Lakó (1950) a proszekutívuszt és a tranzitívuszt két önálló esetnek tartja, használati körüket a következőképpen írja le (példáinak ismertetésétől itt eltekintek). 1. Proszekutívusz használatos azokban a mondatokban, melyek egy nagyobb területen, felületen vagy körülzárt téren (pl. erdőn, mezőn stb.) keresztül, meghatározott idő alatt végbemenő mozgást fejeznek ki. 2. Tranzitívuszt tartalmaznak azok a mondatok, amelyekben az ige nem folyamatos, hanem egy pontra vagy kisebb területre korlátozódó mozgást jelöl. 3. Ha a mozgás egyenesen, meghatározott irányban és területen keresztül folyik, a helyet tranzitívuszi alak fejezi ki. 4. Azokban a mondatokban, amelyek úton, utcán, ösvényen stb. végbemenő mozgást tartalmaznak, mindkét tárgyalt eset előfordulhat. Gyakoribb a proszekutívusz használata azokban az esetekben, amikor az ige által kifejezett mozgás az út teljes hosszában huzamosabb ideig történik, míg azokban a mondatokban, amelyekben a mozgást valami akadályozza, megszakítja, inkább tranzitívusz áll. 5. Ha a mozgás valami mentén, mellett, alatt, fölött, körül, vmi felületén vagy vmi át történik, egyformán használhatók proszekutívusz- és tranzitívuszragos névutók. 6. A 'megragad', 'húz', 'simít', köt, tapogat stb. jelentésű igék mellett az érintkezés helyét a votjákban inkább tranzitívusz, míg a zürjénben inkább proszekutívusz jelöli. 7. Ha a mozgás valamilyen nyíláson vagy tárgyon keresztül történik, a zürjén nyelv proszekutívuszt használ, a votjákban pedig mindkét eset előfordulhat (Lakó 1950: 222–239).

Részletesen foglalkozik a permi proszekutívusz és tranzitívusz kérdésével Vászolyi Erik (1968) is. Osztja Lakó véleményét arról, hogy két külön esettel kell számolnunk. Szerinte a votják akkor használ tranzitívuszt, ha a mozgás vmely terüle-

ten, felületen át, keresztül, a talajból kiemelkedő tárgyak közt elhaladva, vmilyen körülhatárolt nyíláson keresztül, vmilyen sávon, útvonalon történik, valamint ha az ige valami megfogását, megérintését fejezi ki. A zürjén tranzitívusz szerinte vmely szilárd, cseppfolyós vagy gáznemű közegen, felületen, területen át, keresztül, végig, a talajból kiemelkedő tárgyak között elhaladó, vmilyen körülhatárolt nyíláson keresztül, vmilyen sávon, útvonalon történő, vmely sáv, út mentén végbemenő, illetve egyik helyről a másikra haladó szakaszos mozgás esetén fordul elő. A prosekutívusz funkciói megegyeznek a tranzitívuszéival, emellett kifejezi a megérintés, megfogás helyét is (Vászolyi 1968: 58–61).

Az alábbiakban az egyes permi nyelvek azon igéit tekintem át, melyek mellett bővítményként általában a kérdéses esetek állnak.

1. Zürjén

Mivel a prosekutívusz és a tranzitívusz funkciói nagyon hasonlóak, és e cikknek nem feladata a permi „prolatívuszvita” eldöntése, a két esetet az alábbiakban együtt fogom tárgyalni. A példamondatok Nagyvezsda Manova sziktivkári vendégoktató közlései.

1. A helyváltoztató mozgás igéi Ide tartoznak a valamin végig, valamilyen útvonalon, a valamilyen nyíláson át történő egyenes és a több helyet érintő, szakaszos mozgás igéi

Найō мунōны туйōд. ‘Az úton mennek.’

Найō мунōны паськыд видуті/видуд. ‘Nagy mezőn mennek.’

Сіўōс новлōдлісны грездōд. ‘Végigvezették a falun.’

Сіўō ветлōдліс тайō туйті/туйōд. ‘Azon az úton járt.’

Сіўō корталō лытті/лымōд. ‘A hóban futkostak.’

Пōд ругабй лавкаясті ветлōдлō. ‘A barátnőm boltról boltra jár.’

Ур геггалō пуксті. ‘A mókus a fákon ugrál (fárol fára).

Сіўō мунō вōрōд/вōрті. ‘Az erdőn keresztül megy.’

2. A valami megfogását, megragadását, tartását jelentő igék

Кутісны кōрсō сюрōдіс. ‘Megragadták a szarvast a szarvánál.’

Кватіміс кōчсō кыкнан пельōдіс. ‘Mégfogták a nyulat a két fülénél.’

Кутō кид. ‘Az én kezemet fogja.’

Ezek a zürjénben található legtipikusabb prolatívuszi bővítménnyel álló igék, mellettük természetesen sok más igét is föl lehetett volna sorolni.

2. Votják

1. A helyváltoztató mozgás igéi Az ide tartozó igék egy része mellett a tranzitívuszi bővítmény azt a helyet, utat jelöli, amelyen végig, annak teljes hosszában történik a mozgás. Más részük valamilyen nyíláson keresztül lezajló mozgást fejez ki.

азабертй бызылйзы 'бегали по дороге' (Vahruščev–Jašina 1980: 69)

Гурт но азыю унтыяз ик сыле, шур но ялан одүг өртүз бызе. 'И деревня стоит на прежнем месте, и река течет по сторону руслу' (Vahruščev–Jašina 1980: 69)

Ubonzi čikak vej vilti gulžiz (Hännikäinen–Kozmács 1996: 20). 'Élete szinte vajon csúszik (tkp. jól megy a sora).'

Mon gurt kuža/gurteti kalgi ešenim (Hännikäinen–Kozmács 1996: 25) 'Végigsétáltam a falun a barátaimmal'

so prolkeeti pudozi ležo val pīrak bažžim ške 'Sitä kujaa pitkin karju päästettiin suoraan suureen metsään' (Kel'makov–Saarinen 1994: 226–227)

vajobužjos uliti lobalo ke, kuaž zorož 'Jos pääskysel lentävät alhaalla, tulee sade' (Kel'makov–Saarinen 1994: 244–245)

tuž vilijeti lobžo 'Kurjet lentävät hyvin ylhäällä' (Kel'makov–Saarinen 1994: 236–237)

čaččajš potem beraz, šures vilji'i minikuz no, pe, čačča čaštirte na val 'Tultuani metsästä tietä pitkin mennessänikin metsä vielä rahisi' (Kel'makov–Saarinen 1994: 174–175)

выльвылтй мыныны 'идти по целине' (Vahruščev–Jašina 1980: 69)

keremet kine ke pōjasa šaččajit'i nulle ke, murjaje, pe, kešaskono, soku ležoz. 'Jos keremet petoksella kuljettaa jotakuta metsässä, pitää huutaa savupiippuun, silloin hän päästää tämän vapaaksi' (Kel'makov–Saarinen 1994: 170–171)

Limi vilti pinaljos niskalo (Hännikäinen–Kozmács 1996: 51) 'A havon fiatalok csúszkálnak.'

Гурезь нёжалъёстй со йо туж каллен ныскылске. 'По горным долинам этот лед скользит очены медленно' (Vahruščev–Jašina 1980: 69).

гуртэтй ортче 'проходит по деревне' (Vahruščev–Jašina 1980: 69).

gurte koñj pire ke il'i or'ć ke gurtet'i, požar luoz. 'Jos orava juoksee kylään tai jos se juoksee kylän läpi, tulee tulipalo.' (Kel'makov–Saarinen 1994: 185)

noš mon gidišen ujilo. nu gideti ujile uk igor takames. 'Ja minä ajan sen lampolasta. No Igor ajaa jo pässiä pitkin lampolaa.' (Kel'makov–Saarinen 1994: 213)

čáčat'i soku vetliljiskom na val. 'Silloin kuljimme vielä metsän läpi.' (Kel'makov–Saarinen 1994: 174–175)

Gurteti til vel'miz (Hännikäinen–Kozmács 1996: 92) 'A faluban tűz terjedt el.'

Pičies örjosti vu žiljirte. (Hännikäinen–Kozmács 1996: 95) 'A kis folyómederben víz csörgedezik.'

Вань нутэтъестү пельтэ 'дует во все шели.' (Vahruščev–Jašina 1980: 70)

Вань путэтъес пыртү пельтэ 'Дует сквозь все шели' (Vahruščev–Jašina 1980: 70)

piči kñe pašti no korka pirin'i bigato, pe, soos 'Ne kuulemma pääsevät sisään taloon aivan pienestäkin reiästä' (Kel'makov–Saarinen 1994: 270–271)

2. A látás igéi mellett azt az objektumot, nyílást fejezi ki tranzitívuszi bővítmény, amelyen át valaki valahová, valamire néz, valamit lát.

takañ kišnojez uknotiz až ž'em. 'Hänen vaimonsa Takañ katsoi ikkunasta.' (Kel'makov–Saarinen 1994: 250–251)

Uknojeti zarež adžiko (adške). (Hännikäinen–Kozmács 1996: 4) 'Az ablakból látszik a tenger.'

3. A valami megfogását, tartását, húzását stb. jelentő igék

Олексан пал куыныз Гласаез кустйз зыгыртэ вал но, Глаша солэсь палентйз 'Александр одной рукой пытался обнять Глашу за талию, но она отстранила его руку.' (Vahruščev–Jašina 1980: 70)

Пересь Онисез Маша китйз каллен валтйз жбк доры. 'Маша старую Анисию за руку тихонько повела к столу.' (Vahruščev–Jašina 1980: 70)

Кужмо воргоронъесты бтизы, дуриськись Максиму но Лекомцев трактористэз. 'Чтобы держать быка за большие рога, позвали сильных мужчин, кузнеца Максима у тракториста Лекомцева.' (Vahruščev–Jašina 1980: 70)

4. Transzitivuszi vonzata lehet 'sír' igének.

Pinal urod otmetka val'in börde. (Hännikäinen–Kozmács 1996: 8)
'A gyerek sír a rossz osztályzat miatt.'

5. Az emberi hangadás igéi is állhatnak tranzitivuszi bővítménnyel.

Mon t'elefoneti solj kešjaški/ćerekjaj (Hännikäinen–Kozmács 1996: 28) 'Kiabáltam/nevettem neki a telefonban.'

A mordvin

A mordvin prolatívusz ragjai a következők: indeterminatív ragozás Sg/Pl E -va, -ka, -ga, M -va, -ka, -ga, -gä, determinatív ragozás Sg E -vañt', -kañt', -gañt', Pl E -t'ñeva. A moksában nincs szintetikus határozott alak, helyette genitívuszi alaptagú névutós szerkezet használatos: *l'äjt' ezga* 'a folyón (végig)', *l'äjt'hän ezga* 'a folyókon (végig)'. A prolatívusznak ez a kifejezési módja az erzában is megvan.

A mordvinban a legkülönbözőbb szemantikai kategóriákba tartozó igék kívánnak maguk mellé prolatívuszi határozót. Ezek az alábbi csoportokba sorolhatók.² Megállapításaimat főleg az erza adatokra alapozom, mivel példaanyagomban jóval több van belőlük, mint moksa megfelelőikből. Megfigyeléseim azonban azt mutatják, hogy a tárgyalt eset használatát tekintve az erza és a moksa lényegében egyforma képet mutat.

1. A helyváltoztató mozgás igéi. Ezek esetében a prolatívuszragos névszók vagy névutós szerkezetek jelentései, jelentésárnyalatai a következők: hely, út, amelynek felületén, annak irányával megegyező egyszeri, egyirányú mozgás zajlik, olyan körülzárt tér, terület, közeg, amelyen keresztül megy végbe a mozgás, mozgó személy, tárgy, aki után valami vagy valaki halad, egyirányú szakaszos vagy rendszeresen ismétlődő, oda-vissza haladó mozgás által érintett helyek stb.

Erza

Ульцява эскелямсто марявсь Петяньень, ваксканзо ардыця автомашинатнеяк натой тошкить пилезэнзэ. (Brižinskij 1994: 78). 'Az utcán lépkedve úgy tűnt Petyának, hogy még a mellette elhajtó autók is sottognak a fülébe.'

Адя, авкай, ве сздявкс ланга сыргатан(о), ве карь кива чал-гатано. (UPTMN 7/1: 43) 'Gyere, anyácskám, egy pallón induljunk, egy bocskorúton lépkedjünk.'

² Az itt következő valamennyi példát saját fordításommal együtt adom meg. Legtöbbjüknek van ugyan német vagy orosz fordítása, ezek egy része azonban gyakran hibás, értelmezavaró.

čoraš jala čari kudoñt' perka, kenkšes t'enze kodajak a mujevi. 'A férfi egyre csak járkal a ház körül, sehogyan sem találja az ajtót.'

modaš čari es perkanzo. 'A Föld saját tengelye körül forog (saját maga körül).'

viřga jaki odčora (MV 7: 168). 'Az erdőben járkal egy fiatalember.'

od čora jakil' il'ava (MV 5: 318) 'A fiú ünnepekre járt.'

Арсекининь вана Сура берек чирень колхозтнева ю тамс. (Brižinskij 1994: 98) 'Arra gondoltam, hogy végigjárom a Szura-parti kolhozokat.'

Сон кузсь кустематнева, ноцковтызе циндеренть – кенкшесь панжовсь (Brižinskij 1994: 60). 'Felment a lépcsőn, elhúzza a reteszt, az ajtó kinyílt.'

t'ejt'eres kenkška lišš. 'A leány kiment az ajtón.'

saranskojev eravi moskov langa mol'ems. 'Szaranszkba Moszkván keresztül kell utazni.'

jalgam tulka d'imim kenkška. 'A barátom kituszkolt engem az ajtón.'

Рав-Жольдямо якась, якась пандонть ланга, ванность, ванность, – куваяк а валгови. (UPTMN 3/2: 136) 'R.-Zs. járkált, járkált a hegyen, nézte, nézte, sehol sem tud lemenni.'

Moksa

lat alga jakaj akša od šoraš. (MV 4: 268) 'Az eresz alatt egy szép ifjú megy.'

koml'ä avaš jakaj ul'čä kvalmanä. (MV 4: 18) 'A Komlóanya az utcán megy.'

šokšända vərmačišnä alga jo tašt', kurāk lov praj. (MV 4: 722). 'Ha a vadkacsák ősszel alacsonyan repülnek, hamarosan hó lesz.'

panda prava ruzavañä kuřkšni. (MV 4: 658). 'A hegyen (végig) csúszik egy orosz nő.'

äžem langa laškəñd'i, val'mada val'mas son kuñci. (MV 4: 261) 'A padon futkos, egyik ablaktól a másikhoz kap.'

mosku langa mol'an kudu. 'Moszkván keresztül megyek haza.'

jakams-šajams sveit' langa. 'jár-kel a világban, céltalanul kószál.'

Кодама ляўхть и ляўнят содатада, конат шудихть Мордовскай АССР-ть ланга? (Imarekova 1985: 15) 'Milyen folyókat ismertek, amelyek a Mordvin ASzSzk-n keresztülfolynak?'

1. a Egyes mozgást jelentő igék és a prolatívuszi *mel'ga* 'után, mögött' névutó által alkotott állandósult szókapcsolat jelentése egészen eltérhet az ige eredeti jelentésétől. Néhány példa:

E. *mel'ga jakams* 1. 'gondoz, ápol vkit (beteget), gondoskodik vkiről': *medšestrašnje jakit' sešed'icaňt' mel'ga*. 'Az ápolónők gondozzák a beteget.'

Вай, кода якавлинь мельгат, Петя! Тантейсте андовлитинь-гак, ванькс, чевте ды лембе таркасо свал удовлитинь (Brižinskij 1994: 123). 'Jaj, hogy gondoskodnék én rólad, Petya! Finom ételekkel etetnék, tiszta, puha meleg ágyban altatnálak.'

– 2. 'udvarol vkinek': *čoraš jaki te tejt'ereňt' mel'ga*. 'A fiú ennek a lánynak udvarol.'

– 3. 'tenyészt (állatot)': *Кинень вечкеви – кудо нумол, мекш мельга кадык якить* (Brižinskij 1994: 131). 'Akinek ahhoz van kedve, tenyészten házinyulat vagy méheket.'

– 4. 'megművel (földet)': *Кадык зсь вийтнес кемезевить, ушодыть аволь покиш умасто, конань мельга кармить якамо, кастыть суро, эмежеть* (Brižinskij 1994: 131). 'Higgyenek csak a saját erejükben, kezdjék el egy kis földdarabbal, amelyet majd megművelnek, termesszenek gabonát, zöltséget.'

M. *jakams mel'ge* 'gondoz, ápol vkit, gondoskodik vkiről': *jakan mel'ganza* (MWb: 481) 'Ápolom őt.'

E. *mel'ga mol'ems* 1. 'egyetért vkivel': *kunsoličat'ne mol'st' kortičaňt' mel'ga*. 'A hallgatók egyetértettek a szónokkal.'

– 2. 'szót fogad': *ejkakšoš sval mol'i avanzo mel'ga*. 'A gyerek mindig szót fogad az anyjának.'

E. *mel'ga paňems* 'törekszik vmire, igyekszik megszerezni vmit': *soldat'ne paňit' slavaňt' mel'ga*. 'A katonák törekszenek a dicsőségre.'

2. A látást, nézést kifejező igék

Erza

val'mava vanomot karman. 'Az ablakból foglak nézni.'

varštaka val'mava, ušosoňt' mol'i pizeme. 'Nézz csak ki az ablakon, esik az eső.'

... *сон варшмась перть пельга*. (Brižinskij 1994: 206) 'Körül-nézett.'

Moksa

vəð' vardžaksts alo val'mava. (MV 4: 12) 'De hiszen ő kinézett az alsó ablakon.'

vardžaksts val'mava karda-kejkšəts pańdzada. (MV 4: 229) 'Kinézett az ablakon, (látta, hogy) nyitva van a kapu.'

3. Mentális tevékenységek igéi**Erza**

Моли солдатось вирень-паксянь пачк ды арси эсь пачканзо, мезде карми ярасмо (UPTMN 3/2: 244). 'Megy a katona erdőn-mezőn keresztül, és azon töpreng, mit fog enni.'

Ааламось арсесь эськанзо, мезе меремс аванть валонзо лангс, илязо кеждя тона, ды ушодсь... (Brižinskij 1994: 152) 'Egy kicsit gondolkozott (azon), mit feleljen az anyjának, hogy meg ne haragudjon, majd hozzáfogott...'

Мекс уш истя беряньстэ арсят кувалман? (Brižinskij 1994: 163) 'Miért tartasz engem ilyen rossznak (azaz: miért gondolkodsz ilyen rosszul rólam)?'

Вана тень кувалма эзинь арсе. (Brižinskij 1994: 38) 'Erre nem gondoltam.'

Яла тонь ланга мон арсян, / Яла тонь ланга мон думан. (UPTMN 7/1: 243). 'Mindig csak rád gondolok, mindig csak rólad gondolkodom.'

Секс мельгат мон пек жалкуван, / Секс мельгат мон пек тоскуван. (UPTMN 7/1: 281). 'Ezért bánkódom oly nagyon utánad, ezért búsulok oly nagyon utánad.'

Moksa

babańəs pičed'i čoranc kolga. 'Az öregasszony aggódik a fiáért.'

4. Prolativuszban áll az ismertetőjegyet jelölő bővítmény a felismerést jelentő igék mellett.**Erza**

Сельмева содави, кодамо сон ломанесь (Koljadenkov–Zavodova 1962: 149). 'A szemén látszik, milyen ember ő.'

Вайгельга явови ялгасто. (Koljadenkov–Zavodova 1962: 149) 'Hangja alapján meg lehet különböztetni a társaitól.'

Moksa

Сельмова содави, кодама сон ломанць (Koljadenkov–Zavodova 1962: 149). 'A szemén látszik, milyen ember ő.'

5. A valami megfogását, megérintését, megragadását, megütését, stb. kifejező igék

Erza

Кува, нумолнэ, чавидизь?/ Кува, ашине, чавидизь?/ Лавтов ланга кирьпецэ/ Бока ланга кулаксо. (UPTMN 8/1: 83) 'Hol ütöttek (téged), nyuszika? Hol ütöttek, fehérke? A vállamon téglával, az oldalamon ököllel.'

koda karmi kopoř lanğa keřamo/ kuva keři šija korti řenenze... (MV 5: 448) 'Amint elkezd a hátán/hátát ütni, amint üti, így beszél hozzá.'

Лома ломань, ят ломань/ кетьске ланга кундымым (MS: 267) 'Egy idegen ember, egy ellenség megragadott a karkötőmnél fogva.'

koda kudingit' musak, val'mava stukaři' sursit' (MV 3: 303). 'Amint megtalálok a házát, kopogj az ablakon az ujjaddal.'

Кузоваткин сайсь кедезэнэ карандаш, апак сюво песэнтъ кар-мась састыне вачкоеме столентъ ланга. (Brižinskij 1994: 156) 'K. kezébe vett egy ceruzát, és a tompa végével lassan elkezdte ütügetni az asztalt.'

babaš vaďašinže nućkanzo prava. 'A nagymama megsimogatta az unokája fejét.'

Moksa

ä Rčijä konät' lanğa. (MWb: 105) 'Megkoppintottam a homlokát.'

Корянже керозе шуфтть (Koljadenkov–Zavodova 1962: 151) 'Tővénel vágta ki a fát.'

7. A valami szétdarabolását, szétosztását kifejező igék jellemző bővítménye is prolatívuszban áll.

Erza

son javšiňže čecatiňen jalgava 'Barátai között szétosztotta a virágokat.'

Moksa

Путозе сахар покольнять шра лангс, сявсь пеель, лазондозе нилева (Koljadenkov–Zavodova 1962: 151). 'Az asztalra tette a cukor-darabot, fogott egy kést, és négy darabra vágta.'

8. A beszéd igéi. Mellettük a témát kifejező névszó az ablatívuszon kívül prolatívuszban is állhat. Emellett a kommunikáció csatornáját és a beszédben résztvevőket is jelölheti prolatívuszi bővítmény.

Erza

son vešeñ 'langa beaňste korti. 'Mindenkire rosszat mond.'

Павел Сидантьевич столь екшэзь, кинь-бути марто кортась телефонга. (Brižinskij 1994: 119) 'P. S. az asztalnál ült, valakivel telefonon beszélt.'

Мейле таго озасть "уазикентень" ды, эськаст меде-монадо кортазь, сырғасть Ламшинав. (Brižinskij 1994: 169) 'Beültek az Uazba, és egymás között erről-arról beszélgetve elindultak Lamsinába.'

Moksa

azəñć' tǎñ langa (MWb: 1018) 'Ők erről beszéltek.'

tǎñ kolga ašeme koRta. 'Erről nem beszéltünk.'

Советскай армиять колга минь поэтоньке морайхть славаны морот. 'A szovjet hadseregről dicsőséges dalokat énekelnek költőink.'

(Imarekova 1985: 15)

koRtan son langanza (MWb: 1018). 'Róla beszéltek.'

Összefoglalás

A fenti szemantikai kategóriákat és példamondatokat áttekintve szembetűnő a mordvin és a szamojéd nyelvek közötti meglepő hasonlóság. Ezekben a nyelvekben ugyanis sokkal szélesebb körben és változatosabb funkciókban fordul elő a prolatívusz, mint a zürjénben és a votjákban, amelyek gyakorlatilag csak a mozgásigék és a látást, nézést jelentő igék mellett használják a kérdéses esetet.

IRODALOM

Beke Ödön 1912: A votják és zürjén prolatívusról, *Nyelvtudományi Közlemények* 41, 241–274.

Brižinskij, Andrej I. 1994: *Оймень моро*, Saransk, Mordovskoe Knižnoe Izdatel'stvo.

Hajdú Péter 1989: *Chrestomathia Samoiedica*, Budapest, Tankönyvkiadó

Hännikäinen, Sara–Kozmács István 1996: *Udmurt vonzatszólár*, kézirat, Szeged, JATE Finnugor Tanszék.

Imarekova, V. M. 1985: *Мокшень кялень морфологиять коряс практикум*, Saransk.

Kel'makov, Valentin–Sirikka Saarinen 1994: *Udmurtin murteet*, Turku–Iževsk, Turun Yliopisto.

- Koljadenkov M. N. – R. A. Zavodova 1962: *Грамматика мордовских языков. Фонетика и морфология*, Saransk, Mordovskoe Kniznoe Izdatel'stvo.
- Kuznecova, Ariadna I. – Evgenij A. Helimskij – E. V. Gruškina 1980: *Очерки по селькупскому языку; тазовский диалект I*, Moszkva, Izd. Moskovsogo Universiteta.
- Lakó György 1950: Zur Frage des permischen Prosekutivs und Transitivity, *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 98, 219–243.
- Mikola Tibor 1975: *Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen)*, Budapest – den Haag – Paris, Akadémiai Kiadó – Mouton.
- MS = Makar E. Evsejev 1959: *Mordovskaja svad'ba, Uljanovskaja (b. Simbirskaja) gubernija, selo Malyje-Karmaly*, Saransk, Mordovskoe Kniznoe Izdatel'stvo.
- MV = *Mordwinische Volksdichtung I–IV*, Gesammelt von Heikki Paasonen. Herausgegeben und übersetzt von Paavo Rivila, *MSFOu* 77 (1938), 81 (1939), 84 (1941), 91 (1947). – V–VI, Im Auftrag der Finnisch-ugrischen Gesellschaft gesammelt von Ignatij Zorin. Durchgesehen und transkribiert von Heikki Paasonen. Übersetzt von Kaino Heikkilä und Paavo Rivila. Herausgegeben von Martti Kahla, *MSFOu* 161 (1977), 162 (1977). – VII. Im Auftrag der Finnisch-ugrischen Gesellschaft gesammelt von Makar Evsejev, Ivan Školnikov, Andrej Šuvalov und Mihail Tarajkin. Durchgesehen und transkribiert von Heikki Paasonen, übersetzt von Kaino Heikkilä, herausgegeben von Martti Kahla, *MSFOu* 176 (1980).
- Mwb = *H. Paasonens Morwinisches Wörterbuch I–IV*, Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla, Helsinki, SUS, 1990, 1992, 1994, 1996.
- Rédei Károly 1978: *Chrestomathia Syrjaenica*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Tereščenko, Natalija M. 1966: Энецкий язык, *Языки народов СССР 3: Финно-угорские и самодийские языки*, Moszkva, Nauka, 438–457.
- Tereščenko, Natalija M. 1973: *Синтаксис самодийских языков*, Moszkva, Nauka.
- Tereščenko, Natalija M. 1979: *Нганасанский язык*, Leningrad, Nauka.
- UPTMN = *Ustno-poëtičeskoje tvorčestvo mordovskogo naroda 1–11*, Saransk, Mordovskoe Kniznoe Izdatel'stvo, 1963–1987.
- Vahrušev, Vasilij M. – R. I. Jašina 1980: *Словосочетания в удмуртском языке*, Iževsk, Udm. Kniz. Izd.
- Vászolyi Erik 1968: Prolativusz, tranzitivusz, lokativusz a zürjénben, a votjákban és a finnugor alapnyelvben, *Nyelvtudományi Közlemények* 70, 47–82.
- Ždanova, Tatjana 1994: К описанию моделей глагольного управления в нганасанском языке, in E. A. Helimskij szerk.: *Таймырский этнолингвистический сборник*, Moszkva, Nauka, 221–237.

DER PROLATIV IN DEN URALISCHEN SPRACHEN

JUDIT MOLNÁR

Für die Bezeichnung der Richtung und des Weges einer Bewegung verwenden die Sprachen verschiedene Mittel. Der Prolativ als Kasus ist innerhalb der uralischen Sprachfamilie in den permischen und den samojedischen Sprachen sowie im Mordwinischen bekannt. Der Prolativ gibt nicht nur die Richtung einer Bewegung an, sondern auch den Weg, an dem entlang die Bewegung verläuft. Verben mit abstrakter Bedeutung (*denken, sich änstigen, erkennen, beweinen* usw.) verfügen in diesen Sprachen auch über eine prolative Rektion. Das Ziel dieser Arbeit ist es, zu bestimmen, für welche Verbgruppen diese Rektion charakteristisch ist.

Das Mordwinische weist hinsichtlich der Verwendung des Prolativs viele gemeinsame Züge mit den samojedischen Sprachen auf.